

*Кузик Н. Ю.,
аспірант кафедри французької філології
Львівського національного університету імені Івана Франка*

ПОНЯТТЯ «РЕЧЕВІСТЬ» ЯК НОВИЙ СПОСІБ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ВІДТВОРЕННЯ НАВКОЛИШНЬОГО СВІТУ В ХУДОЖНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Анотація. У статті проаналізовано термін «предметність» як філософське, мовне та літературознавче поняття, що пов'язане з мистецькими й літературними течіями в Німеччині та Франції ХХ століття. Речі й предмети набувають нових форм зображення при відтворенні навколишньої дійсності в художніх творах представників «Нового роману» у французькій літературі. Тому в дослідженні використовуємо поняття об'єктивної літератури та шозизму. Для позначення сукупності описів предметів і речей у художніх текстах другої половини ХХ століття запропоновано термін «речевість».

Ключові слова: предметність, об'єктивна література, «Новий роман», шозизм, речизм, речовизм, речевість.

Постановка проблеми. Зацікавлення навколишнім світом (світом речей і предметів) привертало увагу філософів, мовознавців, мистецтвознавців і літературознавців упродовж століть. Способи відтворення й зображення дійсності з особливим акцентом на предмети й речі стали основою для сучасних когнітивних досліджень. Залежно від галузі науки, чи то філософія, чи то мовознавство й література, дослідники по-різному трактують і пізнають предмети та речі, що зумовлює появу таких понять, як «предметність», «об'єктивна література», «нова речевість», «шозизм», «речизм» та «речовизм».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У зарубіжних працях дослідженню способів змалювання речей і предметів у художній літературі другої половини ХХ століття присвячені роботи Р. Барта [10; 12], Ж.-П. Сартра [14], І. Сталоні [11]. Явище предметності аналізують у своїх дослідженнях також вітчизняні вчені О. Савельєва [2], Н. Іщенко [3], І. Кобозєва [4], Н. Мединська [5], О. Манойлова [8]. Терміном «шозизм» послуговуються у своїх працях Г. Нікітіна [21], О. Істоміна [22], О. Чаплигін [19].

Мета статті. Для уніфікації термінологічного представлення теми дослідження ми ставимо собі за мету дати власне визначення речевості як особливої манери відтворення світу предметів і речей у французькій літературі другої половини ХХ століття.

Виклад основного матеріалу. З давніх-давен філософська думка розвивалася в напрямку достовірного, чистого пізнання. Від аристотелівського поділу будь-якої речі на субстанцію та категорії й до схоластичного поділу на есенцію й екзистенцію мислителі намагалися пізнати речі-в-собі, тобто суть речей. В епоху пізнього модернізму Е. Кант цілком відкинув можливість пізнання речі-в-собі, назвавши їхню суть ноуменом (від грец. νοῦς — розум). Відповідно до його теорії ми ніколи не зможемо точно дізнатися, якими є речі-в-собі, а тільки знатимемо, якими вони постають перед нами. Згодом Г. Гегель зауважив, що кантіанство пізнає «мертві речі», бо пізнає їх статично. У теорії ідеалізму запропоновано дещо інший підхід до пізнання – ди-

наміку. Ця динаміка є неперервним рухом до розвитку: життя – це динаміка.

Філософське пізнання, що шукає істинності отриманих знань, стає другорядним. Першість отримує наукове пізнання, яке прагне дії й практичного застосування. Тому наукове пізнання зводиться до практичності: наука перевіряє своє пізнання не істиною, а практикою, важливості набуває предметність у спостереженні.

Філософське поняття предметності становить одну з головних характеристик ставлення людини до світу і його окремих фрагментів. І світ, і його фрагменти можуть бути визначені або конститутовані як особливі предмети (відчуття, мислення, досліду, теорії, практики, науки, мистецтва і т. д.) [1, с. 516]. Категорія предметності згідно з визначенням «Філософського енциклопедичного словника» позначає соціально й особистісно зумовлену форму здійснення, а також спрямованість споглядання або ж діяльності людини, указуючи на один з основних способів орієнтації людини у предметному світі (предметно цілісному й предметно розчленованому). Як окремий предмет цього світу може розглядатися й сама людина [1, с. 516].

Із цього визначення випливає, що окремий предмет, окреме фізичне тіло можна розглядати ізольовано, без зв'язку з іншими предметами й тілами. У такий спосіб предметність стає одним із психологічних елементів сприйняття, коли йдеться про просте виділення фігури на певному тлі, про умоглядну абстракцію фігур. Отже, фігура постає як форма предмета, а саме тіло – як його зміст.

Дещо по-іншому побачили зв'язок між предметністю та формо-матеріальною будовою предмета представники екзистенціалізму. Для них матерія – тіло предмета, а форма – призначення цього тіла. Людина сприймає предмети залежно від того, як вона може їх застосовувати. Якщо прихильники вчень Аристотеля дотримувалися думки про те, що форми наперед закладені в предметі, то екзистенціалісти поставили це твердження під сумнів. Так, М. Гайдеггер критикував усю схоластичну онтологію, кажучи, що схоласти не бачать різниці між екзистенцією й есенцією. Екзистенція розглядається як правдива онтологія, що займається чистим буттям, а есенція – це форми, що виражають сутність предметів.

Ж.-П. Сартр як представник екзистенціалізму у французькій літературі запропонував відмовитися від форм, щоб дати місце для свободи. На його думку, якщо форма вже готова (тобто предмет уже містить у собі ідею свого застосування людьми), то немає місця для свободи. Для сартрівського екзистенціалізму пізнання – це надання форм матеріям. Предметний світ є цілком залежним від людини, оскільки людська свобода виходить за свої межі й надає значення всьому, чого вона торкається. Ж.-П. Сартр стверджує, що наше існування впливає

навіть на те, як ми сприймаємо речі в кімнаті: коли певні речі не є важливими для нас, ми їх не зауважуємо.

Підсумовуючи такі філософські думки щодо предмета й предметності, можемо стверджувати, що обидва поняття тісно пов'язані зі сферою пізнання, а отже – і з прагненням відображення об'єктивного світу у свідомості людей.

Оскільки саме мова фіксує форму реального існування свідомості для людства, то «предмет» і «предметність» – поняття, що використовуються також і в мовознавстві. Учені подають тлумачення категорії предметності та власне предмета в лінгвістиці. У мовознавстві визначають «предметами» і власне предмети, названі в філософії «тілами», що займають певне місце (об'єм) у просторі, і людей, і живих істот, і явища, і властивості, і процеси. Звідси випливає, що йдеться як про предмети конкретні (матеріальні), так і про предмети абстрактні (ідеальні) [2, с. 106]. Категорія предметності постає складною структурно організованою властивістю класу слів, здебільшого іменників. Категоріальне значення предметності становить природну класифікацію своєрідних явищ дійсності, класифікованих і представлених у мові семантичними категоріями й субкатегоріями. Сама ж предметність поєднує сукупність облігаторних властивостей предмета, його якісної визначеності. Тому значення предметності є результатом виділення із сукупності облігаторних ознак ознаки-еталона, за якою предмет називається [2, с. 108].

Інші лінгвісти говорять про предметність у складі системи семантичних категорій поруч із такими категоріями, як дія, ознака, істота / неістота, збірність, абстрактність та інші [3, с. 62]. На основі спільності форм словотвору вони охоплюють великі масиви або системи слів.

Важливим є також поділ лексичного складу мови на предметні й ознакові слова, зумовлений особливостями навколишньої дійсності. Категорії «предметність», «предмет» як у самій природі, так і в свідомості людини та в її мові зіставляються з більш узагальноною категорією «ознака». Обидві категорії (предмет / ознака) формують у класі названих слів два семіологічних підкласи – предметних та ознакових імен [4, с. 149].

Учені трактують предметні значення як лексичні значення, що відображають матеріальні предмети, фізичні тіла. Предметні імена, які називають матеріальні предмети, містять у собі категоріальну ознаку предметності (не граматичну чи фіктивну, а реальну) [4, с. 149].

Іншої думки дотримується Н. Мединська, яка стверджує, що поділ лексем на предметні й ознакові стосується передусім частин мови. Предметні імена – денотативні, пов'язані з реальним світом, а в мові предметність співвідноситься з категоріальним значенням іменників. Деякі іменники за своєю семантикою не виявляють належності до однорідної групи в структурі речення. Зокрема, до предметних слів належать також абстрактні назви, які позначають не субстанції, а узагальнені поняття про ознаки, дії, процеси, стани. Предметні слова представляють актанти, суб'єкт чи об'єкт. Своєрідність семантики предметних і ознакових слів зумовлюється їхнім функціональним призначенням, здатністю займати відповідні синтаксичні місця в структурі речення [5, с. 101].

Цікавим видається також твердження про тісний зв'язок предметних і ознакових слів. Поняття «предмет» і «річ», «ознака» і «властивість» формують дві різні групи: перша утворена поняттями «річ», «властивість», «відношення»; до другої належать «предмет», «ознака», «відношення до суб'єкта» [6, с. 56].

Річ володіє певною властивістю, а предмети наділені певною ознакою й містять у собі відношення до суб'єкта.

Деякі дослідники наполягають на необхідності розрізнити поняття «річ» і «предмет». Речі разом зі своїми властивостями та відношеннями належать до об'єктивної дійсності, до матерії в цілому, а предмети зі своїми ознаками та якостями – до суб'єктивної. Предмети (те, на що націлене людське око) належать до діяльності людини (чи живої істоти), а речі, їхні властивості та відношення існують незалежно від будь-яких суб'єктів і їхньої діяльності. Предмети і їхні ознаки виявляються лише в межах відношення «суб'єкт – об'єкт» [7, с. 23].

У літературознавстві теж присутнє поняття предметності та предмета, адже вивчення системи речей та предметів у художньому творі є невід'ємною складовою його повного філологічного аналізу. Ще М. Бахтін говорив, що сам вибір того чи іншого предмета вже і є художнім прийомом. Дослідники часто відводять речам другий план, розглядають їх як тло для вираження ідей та думок.

У літературознавчих працях виділяють художню предметність як літературознавчу категорію [8] або ж розглядають предметність як складову частину візуального художнього світу [9]. Говорячи про художню предметність, автори вважають предметний світ іманентною властивістю всіх складників художнього світу: час, простір, образи персонажів, інтер'єри та пейзажі, що актуалізуються, входять у сферу сприйняття й розуміння читача через їх опредметнення. Художні предмети – природні тіла й рукотворні речі, елементи інтер'єру, деталі портрету чи пейзажу. Вони функціонують у художньому світі як носії інформації, емоцій та художньої енергії [8, с. 14].

Особливу увагу на світ речей і предметів та способи їх зображення звертали представники «Нового роману» у французькій літературі другої половини ХХ століття. Вони ставили собі за мету подати об'єктивне бачення дійсності (*une vision objective de la réalité*) через «нейтральне» (*à travers un emploi «neutre» du langage descriptif*) уживання опису [10, с. 122].

Серед головних ознак їхньої творчості виділяють велике нагромадження, «вторгнення» речей; персонаж тоне у світі, де домінують речі: ретельні описи помідора, павука, картини є особливою ознакою таких творів, що дозволило говорити про «школу погляду» (*école du regard*), а згодом спричинило появу «об'єктивної літератури» (*littérature objective*, від фр. «objet» – «предмет») [11, с. 175].

Уперше термін «об'єктивна література» був ужитий Р. Бартом у дослідженні «Критичні записки» («*Essais critiques*») [12], де вчений детально описує характеристики речей, об'єктів у творчості А. Роб-Гріє. Р. Барт підкреслює особливість їх дзеркального зображення: вони не містять прихованого змісту чи натяку; опис завжди на поверхні й зорієнтований радше на зорове сприйняття, неодмінно з представленням його контурів чи меж (*la limite de l'objet*) [12, с. 42]. Мистецтво А. Роб-Гріє, на думку Р. Барта, полягає саме в представленні предмета, що «існує тут» (*être là*), але позбавлений будь-яких якостей, тобто є «чимось» (*être quelque chose*) [12, с. 42].

Сам А. Роб-Гріє, будучи одним із теоретиків «Нового роману», уживає термін «шозизм» (від фр. «chose» – «річ»). У передмові до твору «У лабіринті» («*Dans le labyrinthe*») автор пояснює, чому читачеві не варто шукати прихованого змісту в його розповіді, а потрібно сприймати все так, як написано. Письменник попереджає, що йтиметься лише про матеріальну реальність, яка позбавлена будь-якого символізму чи метафо-

ричності. Читачеві потрібно лише спостерігати за речами, жемами, словами, подіями й не надавати їм більшого значення, ніж вони можуть мати у звичайному житті [13, с. 1].

Термін «шозизм» можна зустріти й у творчості філософа та письменника Ж.-П. Сартра. Саме Ж.-П. Сартру належить термін «шозизм», який уперше був згаданий ним в есе «Уява» («Imagination») у 1936 р. [14]. Сартр пропонує дивитися на речі по-іншому, відмовившись від розгляду та аналізу їх загальноприйнятих і загальновідомих суспільству ознак. Для Сартра те, що пов'язане з предметом, наділене занадто «людським», «гуманізованим» значенням, наданим цьому предмету раніше [15, с. 226].

Таким чином, у французькій літературі шозизм перетворився на своєрідну філософію, де головними героями творів стають речі (objet / chose).

Змалювання дійсності в формі, у якій вона існує, стало також основою для появи ще одного терміна – «Нова речевість». Цей термін був запропонований мистецтвознавцем Г. Хартлаубом для визначення нового реалізму в живописі. Митці закликали сприймати світ таким, яким він є, та проголошували принцип нейтрального, об'єктивного погляду на світ людей. «Нова речевість» – це також течія в німецькому кінематографі, що виникла в середині 20-х років XX століття на противагу експресіонізму й вплинула на інші види мистецтва, зокрема літературу [16, с. 90].

В історії німецької літератури термін «Neue Sachlichkeit» («Нова речевість», «Нова предметність», «Нова матеріальність») позначає «прийм камери», тобто погляд оповідача, який фіксує все, не претендуючи на реалістичну всезагальність. Часто літературознавці пов'язують цю мистецьку течію з творчістю Р.М. Рільке та його «віршем-річчю» [17]. Особливе місце в таких віршах належить зображенню відчутного на дотик об'єкта ніби збоку, при цьому об'єкт через формальні та мовні засоби набуває символічного значення [18, с. 103]. Учені визначають «вірш-річчю» різновидом поезії, яка належить до жанру інтелектуально-філософської лірики.

У вітчизняних дослідженнях літературознавці, говорячи про об'єктивне зображення дійсності, уживають термін «шозизм». Зустрічаємо також терміни «речизм» [19; 20; 21] або «речовизм» [22].

Для одних шозизм і речизм – синоніми, що позначають течію, засновану А. Роб-Гріє, бо саме в його творах речі стали повноцінними персонажами, світами, навколо яких організована розповідь [19, с. 192].

Автори монографії «Людина й соціум у глобалізованому світі» схильні вживати термін «речизм», який вони тлумачать як основну характеристику сучасного соціуму, пристрась до речей, матеріальних цінностей на противагу духовним цінностям [20, с. 155].

Інші літературознавці розуміють речизм як фотографічне копіювання предметів, зв'язки між якими втрачені. На їхню думку, відбувається інтерференція мовних особливостей явища споживання крізь парадигму речовизму, а речовизм постає симулякр – підміненою реальністю, видимістю [22, с. 171].

Серед усього різноманіття тлумачень вищезазначених понять очевидно є спільна ознака: зображення дійсності ототожнюється із зображенням речей та предметів. У зв'язку із цим пропонуємо не розрізняти поняття «предмет» і «річчю», оскільки відмінність між ними виявляється в філософському вимірі, а не на лінгвістичному рівні. Вважатимемо й предме-

том, і річчю будь-який фізичний об'єкт, зображений у художньому творі. Для його характеристики будемо послуговуватися терміном «речевість», який розуміємо як сукупність описів окремих предметів та речей, що має на меті лише зафіксувати в пам'яті читача факт їхнього існування.

Підсумовуючи розгляд досліджень, які стосуються сприйняття та відображення навколишньої дійсності щодо речей і предметів, можемо стверджувати, що вони (речі й предмети) представлені і як філософські, і як мовознавчі явища, і як характеристика певних літературних течій. За своїми визначеннями терміни «предметність», «об'єктивна література», «шозизм», «речизм» є близькими, оскільки відображають об'єктивну дійсність (без прихованого змісту), а речовизм передбачає уяву, підмінену дійсність (соціальний характер і явище споживання).

Висновки. 1. Французька література другої половини XX століття характеризується таким явищем, як речевість, що становить особливу манеру відображення світу речей і предметів.

2. Речевість постає на основі вже відомих філософських, мовознавчих та літературознавчих досліджень способів об'єктивного відображення навколишнього світу, але найбільше стосується проблематики аналізу художніх текстів.

3. Для нас речевість є сукупністю описів фізичних об'єктів у художньому творі. Для таких описів властиве спеціальне мовно-стилістичне представлення, вивчення якого є перспективним для подальших філологічних досліджень.

Література:

1. Філософський енциклопедичний словник / уклад. В. Шинкарук. – К.: Абрис, 2002. – 742 с.
2. Савельєва О. Структура категоріального значення предметности / О. Савельєва // Вестник Челябинского государственного университета. Сер. Филология, Искусствоведение. – 2010. – № 34(215). – С. 105–108.
3. Іщенко Н. Семантична та поняттєва категорії у мовознавчих студіях / Н. Іщенко // Вісн. Нац. техн. ун-ту України «КПІ». Сер. Філологія. Педагогіка. – 2013. – Вип. 2. – С. 61–64.
4. Кобозєва И. Лингвистическая семантика / И. Кобозєва. – 2-е изд. – М.: Едиторал УРСС, 2004. – 352 с.
5. Мединська Н. Особливості семантики предметних та ознакових слів / Н. Мединська // Studia Linguistica. – 2010. – № 4. – С. 96–103.
6. Шибкова О. Категория качества как категория мышления (свойство – признак – качество) / О. Шибкова // Известия ВГПУ. Современная теория языка. – 2010. – Т. 49. – № 5. – С. 56–59.
7. Грамма К. Поняття «ознака» як логіко-філософська та лінгвістична категорія / К. Грамма // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. Філологія. – 2014. – Т. 1. – № 10. – С. 23–26.
8. Манойлова О. Художній предмет у поетичному світі Ліни Костенко: семіотичний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філ. наук : спец. 10. 01. 01 «українська література» / О. Манойлова. – Кіровоград, 2009. – 16 с.
9. Ключек Г. Художній світ як категоріальне поняття / Г. Ключек // Слово і час. – 2007. – № 9. – С. 3–14.
10. Barthes R. Littérature occidentale / R. Barthes. – Lausanne : Éditions Grammont S. A., Barcelone : Salvat Editores S. A., 1975. – 144 p.
11. Stalloni Y. Dictionnaire du roman / Y. Stalloni. – Paris : Arman Colin, 2006. – 310 p.
12. Barthes R. Essais critiques / R. Barthes. – Paris : Seuil, 1964. – 288 p.
13. Robbe-Grillet A. Dans le labyrinthe / A. Robbe-Grillet. – Paris : Les Éditions de Minuit, 1959. – 221 p.
14. Le Grand Robert de la langue française : deuxième édition : en 6 volumes. V. 2 / dirigée par Alain Rey. – Paris : Dictionnaire le Robert, 2001. – 2230 p.

15. Sartre J.-P. L'homme et les choses / J.-P. Sartre // Critiques littéraires (Situations, I). – Paris : NRF, Gallimard, 1947. – 311 p.
16. Миславський В. Кінословник. Терміни, визначення, жаргонізми / В. Миславський. – Х. : Харк. держ. ун-т мистецтв ім. І.П. Котляревського, 2007. – 328 с.
17. Романцова Б. Як писав Рільке: самозакохано, спонтанно, безсторонньо : за матеріалами лекції Анатолія Дністрового «Як писали класики» (Київ, 28 жовтня 2015 р.) / Б. Романцова. – К., 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.chytomo.com/news/yak-pisav-rilke-samozakoxano-spontanно-bezstoronno>.
18. Герман М. Відтворення поетичної структури вірша Р.М. Рільке «Пантера» у перекладі У. Арндта (W. Arndt) / М. Герман // Вісник СумДУ. Сер. Філологія. – 2007. – № 2. – С. 103–106.
19. Кліпкова О. «Старий» і «Новий» роман : творчі підходи Юрія Яновського та Алена Роб-Гріє / О. Кліпкова // Літературознавчі студії : збірник наукових праць. – Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т філол. – К., 2009. – Вип. 24. – С. 189–193.
20. Людина і соціум у глобалізованому світі : [монографія] / О. Чаплигін та ін. ; Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, Харківський національний автомобільно-дорожній університет. – Харків : ХНАДУ, 2012. – 339 с.
21. Нікітіна Г. Поетика метонімії : до витоків «речизму» в естетиці рококо / Г. Нікітіна. – 2016. – № 27. – 8 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mirlit.dp.ua/index.php/LC/article/view/134/136>.
22. Істоміна О. Критика явища споживання у французькому новому романі / О. Істоміна // Мова і культура : Науковий журнал. – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2009. – Т. X (122), Вип. 11. – С. 170–174.

Кузык Н. Ю. Понятие «вещесть» как новый способ организации и воссоздания окружающей среды в художественной литературе

Аннотация. В статье проанализирован термин «предметность» как философское, языковое и литературоведческое понятие, связанное с художественными и литературными течениями в Германии и Франции XX века. Вещи и предметы приобретают новые формы изображения, особенно при воспроизведении окружающей действительности в художественных произведениях представителей «Нового романа» во французской литературе. Поэтому в исследовании используются понятия объективной литературы и шозизма. Для обозначения совокупности описаний предметов и вещей в художественных текстах второй половины XX века предложен термин «вещесть».

Ключевые слова: предметность, объективная литература, «Новый роман», шозизм, вещевизм, вещизм, вещьность.

Kuzyk N. The notion of “thingness” as a new way of organization and recreation of the outer world in fiction

Summary. The paper under consideration analyses the term “objectivity” as a philosophical, linguistic and literary notion which is connected to art and literary trends in Germany and France of XX century. The things and objects develop new reflective forms especially in the process of recreation of the outer reality in fiction of “New Novel” in French literature. That is why we introduce the notion of objective literature and chosism. To define the totality of objects and things’ description in fiction of the second half of century we offer the term XX “thingness”.

Key words: objectivity, objective literature, “New Novel”, chosism, the very thingness (rechovysm), thingness proper (rechysm), thingness (rechevist).